

Fig. 1. Brede. Ydre, set fra sydøst. N. E. 1955

BREDE KIRKE

TØNDEH-HØJER-LØ HERREDER

Kirken omtales 1324 som viet *S. Laurentius*[1], den betalte 8 sk. engl. i cathedraticum og på reformationstiden 4 sk. engl. i procuratio (sml. p. 1025).

Der findes et forbavsende stort antal breve vedr. patronatsretten til Brede kirke i 12- og 1300tallet[2], de fleste er imidlertid uheldigvis kun kendt i afskrift (i Løgumbogen), og visse ejendommeligheder ved nogle af dem har vakt tvivl om deres ægthed[3]. Følgende kan dog siges med sikkerhed: Løgumkloster har i hvert fald siden 1276 (muligvis allerede siden 1252) arbejdet på at erhverve patronatsretten, som kongeslægten i ældre tid synes at have haft en større eller mindre andel i. Først med hertug Eriks gavebrev til Maria-alteret i klosteret 1324[4] og hertug Valdemars afkald på kirketienden 1344 synes klosteret dog at være kommet i varig besiddelse af kirken.

Ved reformationen kom kirken under landsherren, fra 1544 hertug Hans, der 1576—78 fik sin patronatsret anerkendt[5], hvorved sognet samtidig overførtes fra Ribe til Slesvig stift, hvorunder det hørte, til det ved genforeningen vendte tilbage til Ribe stift. Efter hertug Hans' død 1580 blev kirken gottorpsk, indtil den 1713—21 kom under kongen. 1786 var menighedens valgret til dels bevaret. Kirken er nu selvejende.

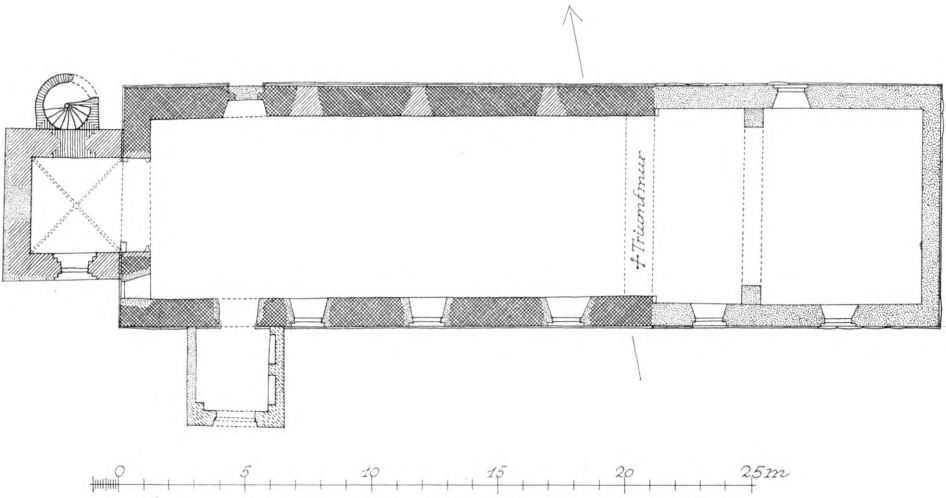

Fig. 2. Brede. Plan. 1:300. Målt af El. M. 1955.

Kirken ligger i den østre kant af byen, umiddelbart nord for Brede å og ved det gamle vadested »Bredevad«, der gav landsbyen dens navn (jfr. under prædikestol). Den store, uregelmæssige kirkegård hegnes til alle sider af kløvstensdiger, der er jorddækkede på indersiden og beplantede. I øst er der en jernlåge mellem granitstolper, i vest en port, »dødeporten«, flankeret af låger mellem granit- og træstolper; alle låger er gotiserende, af støbejern og muligvis anskaffet 1857[6], men flyttet til den nuværende plads ved kirkegårdsudvidelsen 1895[7]; portlågernes stolper bærer initialerne TI — IT (Thøger Jakobsen og Jørgen Thomsen[8]) samt årstallet 1862, hentydende til digets omsætning (og stenenes kløvning)[6]. 1704 var der kun stendige i øst og syd, mens åen, der siden har skiftet leje, dannede nordskel og Bredebros huse vestskel[9]. — Af træ, der 1676 hentedes i Løgum skov, huggede tømrer Andres Jensen »stætter«, låger, til kirkegården og en ny kirkeport[10], men 1797 var der i vest, øst og syd porte mellem murede piller »med hoveder«, og i alt fald de to sidste var tilknyttet en fodgængerlåge[11].

For stål og arbejdsløn til *†kirkerist* fik smeden 1611 14 mrk.[12].

Kirken er et langhus med tre tilbygninger: gotisk tårn med trappehus fra o. 1600 samt et våbenhus, der formentlig er middelalderligt. Langhuset består af et romansk skib og en østforlængelse, der 1722 afløste et †romansk kor med apsis. Orienteringen har ret stor sydlig afvigelse.

Hele den romanske bygning, hvoraf kun er bevaret skibet, som må henføres til o. 1200 eller lidt senere, havde karnisprofileret sokkel (p. 1132, fig. 44—45); profilet på de genanvendte sokkelkvadre fra *†apsis* og *†kor* samt på skibets østende (ca. 2,4 m) er lidt anderledes end på resten af skibet, hvilket tyder på, at der ved denne kirke, som ved så mange af de foregående, har været et bygge-

stop efter opførelsen af apsis og kor (sml. også tagværker). Materialet er *granitkvadre, rhinsk tuf* samt vistnok kun i ringe udstrækning *munkesten*. Skibets nordmur (højde over sokkel 5,3 m) er udvendig helt af granitkvadre, mens sydmuren kun har fem skifter; det må formodes, at resten af beklædningen fra denne mur (sml. p. 1488) er benyttet til østforlængelsen sammen med kvadermaterialet fra kor og apsis. Kvadrene, der er ret groft forarbejdet og med mange kløvhuller, er formuret i skifter på 30—55 cm.s højde. Tuf'en er benyttet i murenes indersider, men helt dækket af puds, og munkestenene eller flækker af sådanne ses kun i murlivet over norddøren, over syddøren og i vestre taggavl, der ellers er af rå kamp. Nordmuren har tre rundbuede vinduer, der er tilmuret ligesom kvindedøren. Denne har udvendig fals med rundbuet stik af krumhugne kvadre omkring et tympanonfelt, smige inderkarme med (tilmurede) huller for skydebom og vandret overdækning; bevaret er kun den ene dækplanke, af eg, 5 cm tyk og 52 bred, med fals i nordsiden for den følgende planke. Syddøren, som er i brug, har haft en lignende udformning, men den retkantede lysning er udvidet, og det var antagelig ved denne lejlighed, man udtog det glatte, halvrunde tympanon (bredde 153 cm, højde 73), som ligger foran våbenhusdøren. — Den 1722 nedrevne triumfmur var 110 cm tyk.

Fig. 3. Brede. Ydre, set fra nordvest. N. E. 1955

Ændringer og tilføjelser. En udskrift af Løgumkloster amts jordebog fra 1704[9] oplyser, at det †romanske kor og tårnet (sml. ndf.) var hvælvede; det *†korhvælv* har formentlig været gotisk, med diagonalribber.

Tårnet tilhører formentlig 1400'rne, men det høje, slanke, ottekantede spir med firkantet grundflade har muligvis først fået sin form 1694 (sml. tagværker), og det er sandsynligt, at spiret indtil dette år var kobberklædt (sml. p. 1488 med note 17). Tårnet er af munkesten i munkeskifte blandet med kvadre fra skibets gavl, og fugerne, der kun er urørt få steder, står midtridsede, undertiden let ryggede. Tårnrummet, der åbner sig mod skibet med en spidsbuet arkade, har fra første færd stået hvidtet, med bræddeloft og synlige nord—sydgående egebjælker, der endnu ligger på plads over den sekundære hvælving (sml. ndf.). Lidt under dette bjælkelag ses brede, fladbuede stik fra tårnrummets ældste vinduer, af hvilke det søndre er i brug, men ændret; i vest har der muligvis

tillige været en dør. Adgangen til 2. stokværk er nu gennem et yngre trappehus (sml. ndf.); dette stokværk har et nyere, rundbuet vindue i syd, 3. stokværk har et lignende i vest og klokkestokværket to fladbuede glamhuller til hvert verdenshjørne. Jernankre med 1783 på sydmuren hentyder til en af de store reparationer[13].

Tårnets krydshvælv er som nævnt en senere tilføjelse (ifølge kronikken fuldstændig fornyet 1930); det hviler på indhuggede vederlag og er i øvrigt af sengotisk type, med kvartstens ribber.

Det runde *trappehus* i nord, hvis opførelse må ses som en direkte følge af tårnrummets overhvælvning, er muligvis fra tiden o. 1600[14]. Det er muret af store, røde teglsten i krydsskifte; den udvidede underdør er retkantet, spindelen rund (13 cm tyk) og overdøren brudt gennem tårnets nordmur umiddelbart over hvælvingen.

Det lille *våbenhus* i syd, 1685[12] kaldet »Skrøftet«, og våbenhuset, 1704[9] og 1798[11] »Karnhuset«, indeholder formentlig middelalderligt murværk, men det er overmåde stærkt fornyet. Over døren en reliefmedaillon med Kristushoved. Indvendig i østvæggen er der to fladbuede blændinger, og pillen i sydvesthjørnet tyder på, at vestvæggen har haft tilsvarende; bræddeloft over egebjælker.

Skibets *østforlængelse* fra 1722[15] (jernankre) er forneden af granitkvadre fra den romanske bygning (sml. foran), foroven af små teglsten i krydsskifte. Sydmuren har to, nordmuren eet vindue med kurvehanksstik. Taggavlen er med sine tre vandrette bånd og fladrundbuede blændinger nær beslægtet med gavlen på Døstrup kirkes nordre tilbygning fra 1734 (p. 1506). Det indre fik fladt loft, og først 1897[16] udskiltes forlængelsens østre del til et selvstændigt korparti ved en mur med rund korbue.

Større reparationer. 1665 bevilgede kongen og andre 795 mark til den bygfældige kirke[10], og 1669 blev tårnets forfaldne syd- og vestmur bragt i god stand[15]. Syv år senere arbejdede murmesteren ved kirken 62 dage[10]. 1685 fortælles, at kirken i den sidste storm led stor skade på mur, tømmer og bly på sydside, våbenhus og tårn, og at den østre gavl i kirken er »skieldis fraa Huer Anden«[12]. Et større arbejde på tårnet 1694 (sml. vindfløj 2) afholdtes for penge, der var udlånt af præsten[17], og 1704 kunde dets overdel (formentlig spiret) omtales som ny og ganske god, mens sydmuren trængte til reparation[9]. Dette gjaldt også resten af kirken; thi året efter beskrives dens miserable tilstand i drastiske vendinger[10]. Det helt elendige blytag på nordsiden må være blevet udbedret 1706, thi på loftet opbevares en blyplade med indskriften: Claus Chrÿstensen Bleÿdecker von Alsen 1706 den 18. Avg. Først 1722 startede det store genopbygningsarbejde, som foruden østforlængelsen (jfr. ovfr.) bl.a. omfattede skibets defekte sydmur, der i stedet for de nedstyrtede granitkvadre

Fig. 4. Brede. Indre, set mod øst. N. E. 1955

skalmuredes med teglsten; ved samme lejlighed indhuggedes tre vinduer svarende til forlængelsens[14]. Reparationerne 1829—30[6] og 1897[16] gjaldt hovedsagelig det indre.

Tagværker. Over det gamle skib er der et velbevaret egetagværk med lodrette spærstivere og to lag hanebånd. Spærfag af denne type og med tappede samlinger regnes almindeligvis for senmiddelalderlige, men her er de antagelig jævngamle med skibets mure (sml. Døstrup p. 1508); thi over østenden, mellem 2. og 3. fag fra den nedrevne triumfmur, er der et skel svarende til det i soklen omtalte (p. 1486). Det forsvundne kor har haft et lignende tagværk, hvis spær i forlænget tilstand (sammen med spær fra apsiden) indgår i forlængelsens fyrretagværk fra 1722. Spirkonstruktionen er bortset fra den på hjørnerne affasede konge næsten helt fornyet i fyr 1694 (p. 1487) og 1878[18] (sml. vindfløj).

Langhus og tårn står i blank mur, men vinduesfalse og blændinger er hvidtede ligesom hele våbenhuset; tagene er blytækte, med årstal fra dette og forrige århundrede. Vindueskarmene er af træ og ret gamle. Det indre står hvidkalket og med synlige loftsbjælker. Ved restaureringen 1950—51 (arkitekt Holger Mundt) fik koret, som hævedes eet trin, gulv af ølandsfliser, skibet af røde mursten. — I et granathul fra 9. april 1940 i kirkens sydmur er 1945 indmuret en granat[19].

Solur på våbenhuset, af kalksten, helt svarende til Hjerpsted 1776 (p. 1390) og Skast 1778 (p. 1474), men med årstallet 183(8); skønt dette stemmer med en oplysning om indkøb[6], kan der ikke være tvivl om, at soluret er ældre.

Vindfløje. 1) 1878[18], på spiret[20]. 2) (Fig. 15), tidligere på spiret, nu henlagt på kirkens loft; fanen, der er af kobber, måler 75 × 35 cm og bærer følgende årstal og initialer: 1608, 1694 PMS, 1830 NH samt indpunslet i spidserne BB TG.

INVENTAR

Inventaret præges af en hovedrestaurering 1950—51, ved hvilken lejlighed staffering fra 1897 og senere fjernedes, gamle farver, fortrinsvis Løgumkloster-maleren Johann Colps fra 1775, fremdroges (ved P. Kr. Andersen), udbedredes og opfriskedes, visse ting (alterpanel, processionskrucifiks) nymaledes; stole-staderne fornyedes, og alterbordet dækkedes med ældre (stoleværks)panel.

Alterbord 1897, muret og pudset, 101,5 cm højt. På tre sider dækket af et *panel,* samlet 1950—51 af gamle dele fra kirkens renæssance-stoleværk. Over forsidens tre og endefladernes to fyldinger er der smalfyldinger med reliefskåret bladværk og et diademhoved. Stafferet som prædikestolen.

Altertavlen (fig. 5), er formentlig fra 1620'rne i renæssance med få barokele-menter. På forsiden af de høje, hulede postamentfremspring ses Tro (fig. 10) og Styrke, der synes at være skåret i eet med postamentet. Storvingernes ovale malerifelter er omgivet af renæssancemotiver som muslingeskaller, fugle med klæde, diademhoveder og frugtbundt; barokke indslag er dog øreflipvolutten i kantornamenterne og det buttede englehoved.

Den 1950—51 fremkaldte staffering, der er broget med lys bundfarve, er fra 1775 og udført af Johann Conrad Colp fra Løgumkloster[11]. I storfeltet nu et maleri på lærred fra 1897[16] (kopi efter Plockhorst ved Fr. Thomsen, Husum)[21] af Kristus som trøster. Om tidligere storfeltsmaleri, se ndf. I postamentfeltet ses Kristus og den samaritanske kvinde, malet med klare, lidt slikkede farver, rigeligt brug af hvide glanslys og med by og bjerge i baggrunden i tidens karak-teristiske lys-grøn-blå tone. I storvingernes ovalfelter Moses og Aron; i top-stykket maleri på mahogny af den favnende Kristus på gylden grund, signeret Fr. Thomsen, Husum 1897.

Det tidligere storfeltsmaleri (fig. 7) er et farveprægtigt nadverbillede, olie på træ, dateret 1775. Det domineres helt af en stor, gråskægget apostel, som iført en folderig, strålende dragt lader en lille negerdreng skænke sig vin i et kalk-lignende bæger (jfr. van Veens nadver i Antwerpens domkirke). Kristus er ved et stærkt overdrevet rumperspektiv trukket langt tilbage i billedet, og i sin tarvelige grå dragt med rødt slag fremtræder han slet ikke som billedets midt-

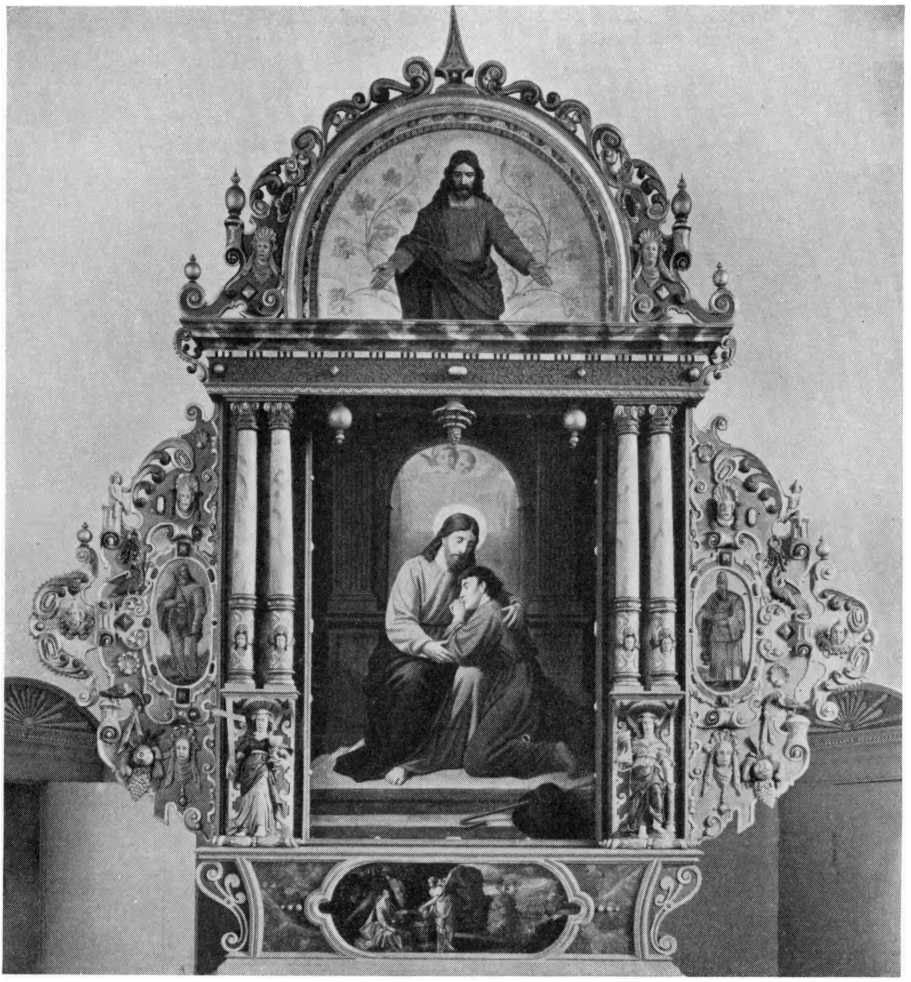

Fig. 5. Brede. Altertavle (p. 1490). N. E. 1955

punkt. En lille, stående figur i baggrunden i tidsdragt og frisure falder uden for helheden. Maleren har sikkert indsat giverens (ejeren af Trøjborg?) billede i stedet for en af apostlene, da der ellers kun er elleve. Selv sidder han kontemplativ i billedramme over bordet. Farverne er meget velbevarede, og den overarbejdning, der hist og her har fundet sted, har ikke gjort stor skade. Ved restaureringen 1950—51 fremkom årstallet.

†Sidealtertavle (?). 1514 nævnes, at Ester Madskone i Harris skænkede til Brede kirke og til jomfru Maria et brystspænde som var pantsat til hende for 12 steder mark. Sammesteds meddeles, at Thomas Nissen skænkede en rød, leydisk kjortel[22]. Dersom disse genstande ikke blot er at betragte som almindelige, omsættelige gaver, kunde de tænkes at være brugt til at drapere en †Mariafigur.

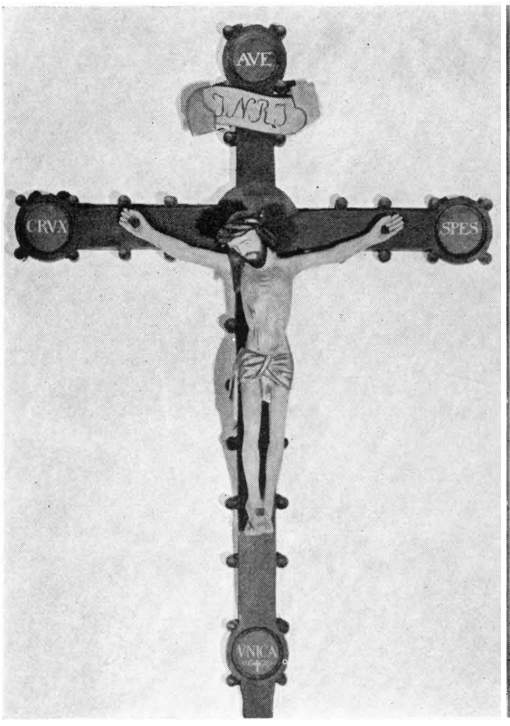
Altersølv. Kalk, 1698[15], 21,5 cm høj, af almindelig barokform med sekstunget fod, hvorpå lille, støbt krucifiks, sekskantede skaftled, stor knop af spidsovalt tværsnit med graverede tunger og støbte englehoveder i stedet for bosser. På bægeret versaler: »Zu Gottes Ehren und ihrem heÿlsahm Brauch hat die christliche Gemeine zu Brede mit Hülfe der Kirchen diesen Kelch verfertigen lasen (!) wie Hr. Matthias Frisius Hr. Pastor war Ao 1698«. Under foden graveret »50 L«, på fodpladen Tønders bymærke og mestermærke, sammenskrevet PN for Povl Nannsen (Bøje p. 413). Læderfutteral, 1834, til at snøre sammen[6]. *Disk,* måske samtidig, med graveret cirkelkors, hvis arme løber ud i tvedelte akantusblade. *Oblatæske* og *vinkande,* 1892. Som *sygekalk* anvendes nu en af de moderne særkalke; den tidligere var fra 1752[22a]. 1514 havde kirken en forgyldt *†monstrans,* to *†kalke* med tilhørende *†diske* (den ene forgyldt), to små *†sølvskeer* og en *†sølvdåse* samt en forgyldt *†»sjæpel«* (brudekrans)[23].

Alterstager. 1) (Fig. 8), sengotiske, af næsten samme type som Skærbæk (p. 1253), på tre afstumpede ben (muligvis oprindelig holdere for siddende løver). Forsølvede, 35,5 cm høje. 2) (Fig. 9), fra slutningen af 1700tallet. I et udateret inventarium fra denne tid nævnes to »silberplatirte« stager skænket kirken af justitsrådinde Thor-Straten, Trøjborg, til minde om afdøde herredsfoged Himmark[24]. 52,5 cm høje. 3) Af eg, drejet med kirkens gotiske malmstager som forbillede (nævnt på alteret i inventariet 1765[22 a]; sml. Randerup p. 1465); med jernpigge. Forniserede, men med spor af gammelt guld, godt 34 cm høje. I ligkapellet.

Processionskrucifiks (fig. 6), samtidigt med og svarende til korbuekrucifikset, dog noget forenklet i detaljerne (hår og skæg). En sammenligning med de helt tilsvarende processionskrucifikser fra Abild (Tønder amt) og Rinkenæs (Åbenrå amt) kunde tyde på, at den hos disse (og korbuekrucifikset) fremhævede højre skuldermuskel her senere er bortamputeret. Figuren 53 cm høj. Korset glat, endende i cirkelfelter og med hulede skiver langs kanterne som de nævnte paralleller. Nymalet; i de blå cirkelfelter er der nu skrift; her var for evangelisttegn. Figuren malet i tilknytning til det andet krucifiks. Tidligere over korbuen, nu på skibets sydvæg, over for triumfkrucifikset.

Alterskranke, 1950—51, femsidet. Den tidligere, med »renæssance«-balustre, vistnok fra 1899[25], gik tværs over koret. En stump af en skranke med udsvejfede balustre, fra 1700'rne, ligger på loftet.

Døbefont, romansk, af granit, arkadetype. Kummen måler 77 cm i tvm.; foden, der er mere kunstfærdigt hugget, har en skarp ryg løbende fra plintens hjørner op til fodens rundstav. Plintens sider har som eneste dekoration et fyldingsfelt indrammet af smalle hulstave, der ikke løber sammen i hjørnerne; noget ophugget i nyere tid (Mackeprang: Døbefonte p. 306). 1935 rensedes fonten for maling (kronik). I skibets nordøsthjørne.

N. E. 1955

Fig. 6. Brede. Processionskrucifiks (p. 1492).

N. E. 1955

Fig. 7. Brede. Tidligere altertavlemaleri 1775 (p. 1490).

Dåbsfad, 1840, af messing, 53 cm i tvm., konkavt med indprikket skriveskrift: »Hvo Som Troer og Bliver Døbt etc. 1840«. Skænket 1935 af Kølstrup menighed på Fyn (kronik). *Dåbskande,* af messing, skænket 1945 til minde om den p. 1498 nævnte frihedskæmper.

Korbuekrucifiks (fig. 12), sengotisk, fra slutningen af 1400tallet, svarende til Visby og Skast (p. 1360, 1478, jfr. også Spandet p. 1190 og processionskrucifikset ovfr.). Figuren 180 cm høj. Korsarmenes korsblomster er delvis fornyede. 1951 fremdroges de nuværende farver, der må være samtidige med altertavlens og står den middelalderlige staffering fjernt. Korset er blåt med skrivende evangelister i felterne, Kristi legeme gulligt med brunt hår og skæg, vissengrøn tornekrone og forgyldt lændeklæde. Af V. Thorlacius-Ussing tilskrevet »Mesteren for de lybske Triumfkrucifikser«[26]. Østligt på skibets nordvæg.

Prædikestol af Tøndertype, med reliefskåret årstal 1612 i det lille hængestykke under karnappen. Fra regnskaberne kendes både snedkerens navn, opholdssted og den pris, han fik for sit arbejde: »Noch giffuen Lauritz Snediker udj Tunder faar den ny Prædikestoel, som hand giorde her til Bredwad Kircke aff sit eget Træ (oc efter Johan von Wowerens Scriffuelse paa førstelig Naadis vegne til Amptscriffueren Wilhelm Nissøn er nu opsat her i Bredwad Kircke), i den

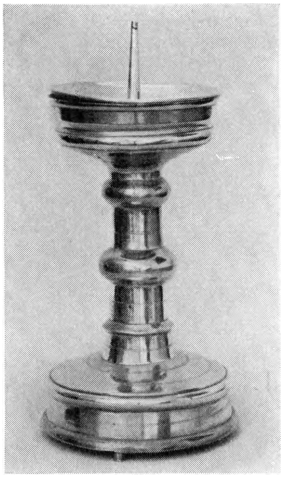

Fig. 8, N. E. 1955
Brede. Sengotisk alterstage (p. 1492).

anden liden Prædikestoels sted, som bleff hensat udi Lugumklosters Kircke, faar huilcken fornævnte ny Prædikestoel er betald til fornævnte Lauritz Snedicker 232 mrk.«[12]. Stolen, svarende til en lang række andre fra samme værksted, se f. eks. Døstrup, Randerup (p. 1466) m.fl., er rektangulær med tresidet karnapfremspring, men har kun seks felter. Reliefskæringerne er de sædvanlige: bebudelsen, Jesu fødsel og forkyndelsen for hyrderne, Jesu dåb (svarende til Tønder Kristkirke p. 969, fig. 21 a), Golgatha (Kristus på korset mellem Maria og Johannes, nøje svarende til Roager, p. 1179, fig. 9), opstandelsen (svarende til Tønder Kristkirke p. 969, fig. 21 c) og himmelfarten (svarende til Roager p. 1179, fig. 10). Indskrifterne med reliefversaler i frise- og postamentfelter er de samme som på de andre stole af typen. Stolen mangler nu underbaldakin. Himlen er af vanlig art, ved restaureringen forøget med to felter. Pulten er til dels fra 1674[15].

Stolen har fra første færd haft plads i skibets sydøsthjørne op til den gamle triumfmur, der var bevaret 1612 (der har derfor ikke været brug for det sædvanlige syvende felt). I regnskaberne læses: »Noch giffuen Hans Murmester faar Muren at igiennembryde imellem Altergul[v]en oc Kircken til Trappen op i Prædikestolen igiennem Muren oc det samme igien at mure, 14 mrk.«[12]. Før restaureringen var stolen placeret på sydvæggen og delvis omdannet, således bl.a. at himmelfartsfeltet var anbragt ved opgangen. Dette må være sket i forbindelse med fjernelsen af den gamle triumfmur 1722. 1951 blev stolen flyttet til den 1897 byggede triumfmur, og der blev skåret et nyt frisefelt (med »autem«), som anbragtes under pulten. Foruden to firkantfelter fik himlen også tre nye englehoveder.

Den nuværende staffering, fremkaldt under en nyere, broget med meget guld, er Johann Colps fra 1775[11], broget med meget rødt og med lysblå bundfarve. Stolen har oprindelig haft Tønderstolenes line intarsiavirkning og kun sparsom staffering. Den 1951 afkortede opgang er lysblå med gulgrønne rocailleornamenter. †*Prædikestol*, se ovenfor.

Stolestaderne er nyopsat i 1950—51. Dørene og de lave gavle stammer sikkert fra 1829[27], det lille udsvejfede topstykke fra 1897[16]. Begge (nuværende) vestpaneler er delvis fra renæssancetiden og har frisefelter med samme slags bladværk som i alterbordet. Der findes yderligere fire sådanne felter i et lille aflukke ved prædikestolen, der nu bruges som *degnestol*. Stolene er malet brune og grålige med lidt brug af hvidt. 1760 opstod der en sag om, hvor højt et gitter

stoleejerne måtte sætte på deres stole. Som forbillede opstillede præsten »Fahrgaard-(pulpitur)stolen« i Nr. Løgum kirke; den var 4 fod 4 tommer og berøvede ingen udsigten[28]. Først 1829 fik mandfolkestolene ryglæn; man bad dette år konsistoriet om tilladelse til at vente med ryglæn til fruestolene til næste år, hvilket bevilgedes[27].

Fig. 9. N. E. 1955
Brede. Louis Seize alterstage (p. 1492).

To klassicistiske, *lukkede stole* eller »bure«, som de kaldes i regnskaberne og endnu på stedet, står på hver side af alteret; de har tre vinduesfag i vest over een stor frisefylding, flankeret af pilastre. Dørfaget danner en stump vinkel med forsiden og begge har rundede topstykker med solstråler. Stafferet med hvidgrå og mørkere grå farver samt lidt guld. — En kopi fra o. 1907 af »burenes« panelværk[29] og med samme staffering er brugt til afskilring af tårnrummet.

Pulpiturer. 1) Vestpulpitur, opsat 1611[12]. Af det oprindelige panel er nu kun tolv felter bevaret, det ene ændret til dør, mens seks i nord dels er fjernet, dels dækket af det yngre nordpulpitur; dog ses under dettes gulv nederste del af nogle af de tildækkede fyldinger. De ganske smalle fag, adskilt af smalfyldinger med renæssanceprofiler, har på de tre sider karnisprofil og forneden skråkant. Tolv malerier er bevaret, til dels skjult af en o. 1867 udført, halvrund balustrade til sangkoret[30]. Fra syd forestiller billederne: 1) Matthæus, 2) Markus (begge knæstykker), 3) Paulus med sværd og bog, 4) Thomas med spyd, 5) Simon med sav, 6) Bartholomæus med kniv, 7) Filip med patriarkalkors (fig. 11), 8) Jakob major med taske ved bæltet, bog og stav, 9) Peder med nøgle, 10) Salvator mundi, 11) kvinde med bog (døren), 12) Johannes med kalk. Billederne, der er malet i livlige farver, er noget opfriskede med mange glanslys (formentlig af Colp 1775). Kvinden i dørfyldingen er nyere. De to manglende evangelister har utvivlsomt flankeret apostelrækken mod nord. Rammeværket er brunt; i de nedre fyldinger er med forgyldning gentaget en frakturskrift, der er samtidig med den på nordpulpituret: »Christus udvalde Tolf« etc.

2) *Nordpulpitur.* 1692 lod pastor Andreas Fabritius »amboniet« bygge[10]. Det er af den vanlige sydjyske type med ottekantede felter og store trekantbosser i hjørnerne, adskilt af slyngbånd, sml. f.eks. Døstrup pulpitur. Det syvende felt fra øst har dog uden for profilrammen en tovstav og reliefblomster i hjørnerne og i stedet for slyngbånd korintiske snosøjler. Frise og postamentfelter ender i C-bøjler og adskilles forneden af bosser, foroven af fremspring med tre

N. E. 1955

Fig. 10. Brede. Dydefigur fra altertavle (p. 1490).

N. E. 1955

Fig. 11. Brede. Maleri fra vestpulpitur 1611 (p. 1495).

forskudte, skarpe vertikalstave, det rigere smykkede felt har dog her store margueritblomster. Pulpituret bæres af tre runde søjler med bladkapitæler. I frisefelterne er angivet indholdet af malerierne, malet med olie på træ efter gængse stik, ejendommelige ved at fremstille Kristus skægløs. De forestiller fra vest: 1) »Verdens og Men(n)iskens Skabelse«, 2) »Verdens Frelseres Bebudelse«, 3) »Vor Frelseres naderr.(!) Fødsel«, 4) »Vor Fr. Blo. Omskiærelse«, 5) »Christi Daab« (sml. Matth. Merians bibel 1627), 6) »Nadverens Indstiftelse« (sml. f. eks. Tislund, Haderslev amt. p. 914, Bylderup, Slogs hrd.), 7) »Christi Bøn og Striid i Haven«, 8) »Fangentagelsen i Gethsemane«, 9) »Petri Fornægtelse«, 10) »Fremstillelsen for Caiphas«, 11) »Fremstillelsen for Pilatus«, 12) »Christi Hudstrygelse«, 13) »Chr. ynkelige Udførsel«, 14) »Christi Korsfæstelse«, 15) »Christi Begravelse«, 16) »Christi Opstandelse«. Den østvendte kortside har fem lavere felter; forneden en tom frise til at udfylde felternes manglende højde, men ellers mage til de andre. De forestiller fra syd: 1) »Reissen til Em(m)aus«, 2) »Christi Aabenbarelse«, 3) »Christi Himmelfarth«, 4) »Aandens Gave«, 5) »Det evige Liv«. I alle postamentfelterne malede skriftsteder, der knytter sig til motiverne. — Pulpituret har en senere overbygning af fem »bure«, med skydevinduer, svarende til dem i koret, og samtidig hermed er den oprindelige hængefrise erstat-

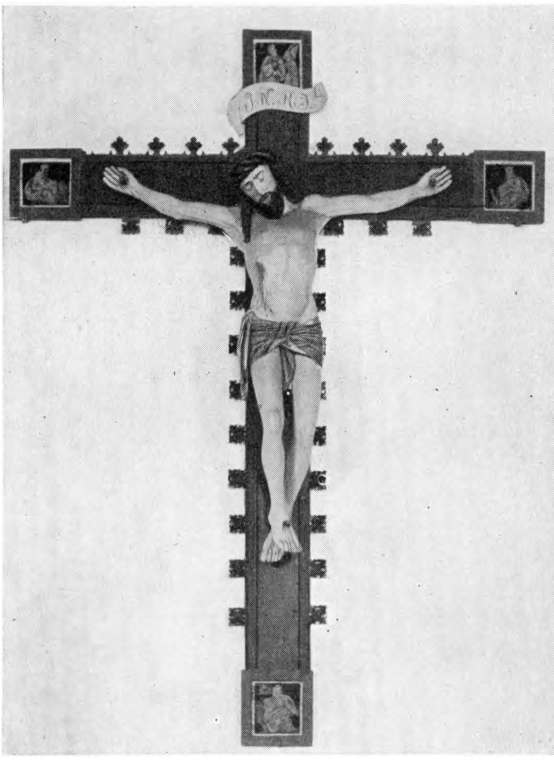

Fig. 12. Brede. Korbuekrucifiks (p. 1493).

N. E. 1955

Fig. 13. Brede. Maleri 1706 af præsten Laurids Friis (p. 1497).

tet af guirlander med kvaster. Alle burene har bevaret deres oprindelige indvendige staffering (uovermalet).

Orgel, med nygotisk façade, leveret 1864 af orgelbygger Orth, Gram[31]; hovedrepareret 1936 af Marcussen og søn, Åbenrå; ti stemmer, manual og pedal; på vestpulpituret.

Pengeblokke. 1) 1700'rne, stor, ottekantet, kun lidt jernbundet, med tre låsebeslag; een trekantet hængelås bevaret. Sortmalet; hensat på pulpituret. 2—3) Nyere, små femkantede, med jernlåg, tragt og een hængelås; ved syddøren.

Salmenummertavler. 1—2) Til kridtskrift; løst opstillede. 3) Til skydenumre; på triumfvæggen mod nord.

Præsterækketavle, nyere, enkel med profilramme; navnene med gylden antikva. På skibets sydvæg.

Præstemalerier[32]. 1) 1706 (fig. 13). Sognepræst Laurids Friis, olie på lærred, 269 × 160 cm. Tysk indskrift med hvid fraktur: »Salig hr. mag. Laurentzius Frisius, præst her i 24 år, sat 1706 af hans søn Matthias Frisius«. Samtidig ramme. Bag orglet. 2) 1840. Sognepræst Iohan Christian Lauterup, olie på lærred, 265 × 168 cm; opsat af menigheden på hans halvtredsårsdag som præst

her, 20. juni 1840. Dansk indskrift med hvid fraktur på zink forneden. Samtidig ramme. Bag orglet.

Lysekroner, skænket 1884 (kronik).

Kirkeskib, »Dagmar«, skænket 1942 (kronik). I skibet.

Klokke 1727[33], støbt af Asmus Asmussen, Husum. Indskrift med versaler: »Soli Deo gloria — Brede Kirche — Anno 1727 — Asmus Asmussen me fecit — Husum.« Over indskriften frise af stiliserede bladspidser, under denne en bort af stiliserede blade og blomster. Forneden vekslende relieffer af pelikaner og englehovedmedailloner. Masker på hankene. Svejset og nyophængt 1934 af Aug. Nielsen, Roslev. Tvm. 107 cm.

GRAVMINDER

Epitafier. 1) 1672 (?)[33a]. »Ericus Wind, Sognepræst i Brede 1634—1673«. Lille barokepitaf af træ, med to sidestillede, bølgelisteindrammede ovalfelter i storstykket; glat frise, profileret postamentbjælke med fladsnit, kartouchetopstykke med liggende springlisteoval og hængestykke med liggende fladoval. I storstykkets felter malerier, olie på træ, bryststykker af den rødblonde, fuldskæggede præst og hans meget aldrende hustru (sort konehue med hagebind). Personalia med sekundær fraktur i hængestykket, citat fra Job 19 i topfeltet, »Guds allene skal Aeren Være« i frisen, ligeledes fraktur. Broget staffering, stærkt opfrisket 1950—51; sorte og brune bundfarver. På korets sydvæg.

2) (Fig. 14). 1678. Jørgen Martensen af Trælborg, d. 1676, 30 år gl. »under tyrkisk Trældoms Fengsel eller Schlaverie«[34]. Maleriet, olie på træ, viser afdøde lænket til en blok og pisket til døde af en tyrk; i højre hånd holder han sit hjerte, hvorpå står: »ah!«. I hjørnet foroven til venstre et hjerte med øje og øre, hvorfra går en stråle mod den liggende mand; heri står: »Jeg Hafuer seet alt det Laban giør dig«. Bag piske-scenen er til højre en islamisk helligdom med en kopi af den sorte sten i Kaaba'en i Mekka, og herover ses Kristus i skyer modtagende den døde, der føres frem af to engle. Til venstre bedes der for ofret af pastor Laurids Friis (ligheden med præstemaleriet umiskendelig) i et kirkerum, der i sin apside viser Brede kirkes altertavle, men ellers ingen lighed har med den lokale kirke. I frisefeltet står mindeskriften, i postamentfeltet et gudeligt vers (udtalt af afdøde) og i hængestykket citat fra Job 14; desuden gudelige indskrifter indsat i selve billedet. Sort ramme med vissengrøn ranke, vingerne mørkebrune med forgyldt rand. Jørgen Martensen er i brun frakke, sorte knæbenklæder og grå strømper, tyrken i blågrå kofte med røde ærmer og hvid turban. På skibets nordvæg.

Mindetavle 1945, over Georg Valther Andersen[35], Storde, d. 10. febr. 1945 under jernbanesabotage ved Horsens. Ølandsmarmor. I våbenhuset.

Fig. 14. Brede. Epitaf 1678 over Jørgen Martensen af Trælborg, død 1676 (p. 1498). N. E. 1955

Grausten. 1) O. 1823. Anna Thomsen af Bredebro, f. Lassen, f. 9. juli 1796, d. 6. april 1823. Ortoceratitkalksten, 184 × 120 cm. Nordvest for tårnet.

2) O. 1851. Bendix Matthisen, f. i Wisbye 1. aug. 1813, d. i S. Wollum 10. juli 1851. Med mindre skrift står nedenunder: »Og anden ægtefælle« Christian

Matthiesen, f. i Wisbye 1. aug. 1816, d. i Wollum 12. febr. 1875. Grå sandsten, 146 × 90 cm. Syd for østgavlen.

3) Ved siden af nr. 2 marmorplade i granit over Ingeborg Chatarine Matthiesen, f. Iversen, f. i Tønder 9. april 1813, d. i S. Volm 7. juni 1876.

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1819. Peter Tychsen Himmark, herredsfoged i Lø herred, d. [23.] jan. 1819, [70] år, sat af Bend. Holst, kancelliråd. Empirestele af rødlig sandsten, brudt søjle kronet af urne. Skaftet midtdelt af firkantet klods, hvis forside indeholder den nu til dels ulæselige[36] tyske indskrift med fordybede versaler; på bagsiden relief af en ung mand, der hælder vand fra en flaske i et kar(?). Syd for kirken.

2) O. 1845. Iohann Christian Lautrup, præst i Brede, f. 20. jan. 1763, d. 4. juli 1845, 82 år, i sit 56. embedsår, og hustru Anna Lautrup, f. Bonnichsen, f. 15. febr. 1749, d. 6. juni 1827. Støbejernsmonument, firsidet, 104 cm højt, kronet af 153 cm højt kors; gravskrift og mindeskrift over de afdøde på plinten med versaler, skriftsted på korset. Sydøst for kirken.

3) 1920, over 57 faldne 1914—18; af billedhugger Fintzen, Tønder (kronik).

†*Begravelse.* 1682 omtales forvalter på Trøjborg, hr. Nicl. Clausens arvebegravelse i kirken[15].

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Brede præstearkiv: B 2. ca. 1722, 1753—1894. Forskellige akter. — Bd 4. 1822—1929. Sager vedr. kirkelige bygninger og kirkegården. — G 1 a. 1766. Brede kirkeregnskab med bilag. — C 1 b. 1795—1892/93. Kirkeregnskabsbog. — C 3. 1898—1917. Kirkeregnskabsbog, udgiftsbog. — *Tønder provstearkiv:* 1664—1821. Kirkeregnskabsbog. — Af pakken: sager vedr. Brede sogn I, lægget 1853—1915. Bausachen, Kirchhof. — *Løgumkloster visitatorialsager:* aflev. fra Kiel: CV 2, nr. 144. 1813. Orgelbauer. — CV 2, nr. 157. 1723—1828. Betr. Breder Kirchenstühle. — CV 2, nr. 158. 1729—1844. Breder Kirchenrechnungen. — CV 2, nr. 159. 1822—48. Kirkeregnskabsbog for Brede. — CV 2, nr. 161. 1764. Breder Kircheninventarium. — CV 2, nr. 163. 1775—1820. Betr. Breder Kirchen- und Pastoratsgebäude. — *Tønder kirkevisitatorium:* 1861—71. Visitatorialsager fra Brede sogn. — U. år. Visitatorialsager fra Abild og Brede sogne. — *Åbenrå provstearkiv:* 1818—23. Sager vedr. de enkelte sogne. Brede. — Sager til arkivfortegnelsen. I Ba bb 3 og I 2 Bc bb. —*LA. Viborg. Ribe bispearkiv:* Hviding hrd. ad reg. nr. 16, pk. 1. p. A. B. 1571—1740. — Se i øvrigt arkivalier for Tønder provsti i almindelighed p. 932. — Chronik 1904 ff. (ved embedet). — Kirkeklokkecirkulære af 1918, besvaret 1922 (NM). — Museumsindberetninger af S. A. Claudi-Hansen o. 1910 og P. Kr. Andersen 1933 (stoleværk og inventar), 1944 (forundersøgelse af inventar) og 1951 (istandsættelse). — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller og Erik Moltke 1955.

Haupt II, 561 f.— J. Helms: Danske Tufstens-Kirker, II, 1894, p. 87.— Jens Holdt: Et Mindebillede i Brede Kirke, i SJy. Maanedsskrift 11. årg., 1934—35, p. 60—64. — Samme, i Den nordslesvigske Kirke (red. H. Hejselbjerg Paulsen) II, 1948, p. 77—84.

[1] Diplomatarium Danicum 2. rk. IX nr. 139, jfr. SJyAarb. 1941, p. 2. [2] Se Diplomatarium Danicum 2 rk. I nr. 59, 61, 69, 190, 247, 276 og 314 og II nr. 26, 27, 43, 185—86, 193, 202, 211 og 268. [3] I Danmarks Riges Breve 2. rk. I nr. 69 note 2. [4] Diplo-

matarium Danicum 2. rk. IX nr. 139 (der kendes i original), jfr. nr. 142, 293, 442 og 457 samt S. R. D. VIII, 115 (en udførlig gennemgang er givet af M. Mackeprang i SJyAarb. 1945, p. 79 ff., hvor dog ægthedsproblemet ikke drøftes). [5] SJyAarb. 1941, p. 54. [6] Brede præstearkiv: 1795—1892/93. Kirkeregnskabsbog. [7] Tønder provstearkiv: af pk.: sager vedr. Brede sogn etc. 1853—1915. [8] Navnene oplyst af provst J. Holdt, Bredebro. [9] Et 1820 dateret uddrag af »Erdbuch des Amtes Lügumcloster 1704«, i Brede præstearkiv: 1722, 1753—1894. Forsk, akter. [10] Åbenrå provstearkiv: sager til arkivfortegnelsen etc. [11] Løgumkloster visitatorialsager: 1775—1820. Betr. Breder Kirchen- u. Pastoratsgebäude. [12] LA. Åbenrå. Ribe bispearkiv: arkidiakonatets kirkergsk. f. Lø og Møgeltønder m.fl. hrdr. 1554—1700. [13] Løgumkloster visitatorialsager: 1729—1844. Breder Kirchenrechnungen. [14] 1611 omtaler regnskaberne indkøb af byggematerialer samt murmesterarbejde, der måske kan dække over trappehusets opførelse (note 12). [15] Tønder provstearkiv: 1664—1821. Kirkeregnskabsbog. [16] Brede præstearkiv: 1822—1929. Sager vedr. kirkelige bygninger og kirkegården. [17] Beløbet, som præsten udlånte »wegen des Thurm baws«, var 1420 mrk., og han afbetaltes bl.a. med et beløb på 467 mrk. 9 sk., der ifølge bilag var indkommet for gammelt kobber (note 15). Den mængde (gammel) kobber, som modsvarer det nævnte beløb, er så stor, at der må have været tilstrækkeligt til tårnets spir, og man kan vanskeligt tænke sig, hvorfra kirken ellers skulde have fået det gamle kobber. [18] Tønder kirkevisitatorium: u. år. Visitatorialsager etc. [19] Den nordslesvigske Kirke, p. 78. [20] Ved en reparation 1950 blev der i kuglen fundet en pergamentrulle fra 1878 med oplysninger vedr. kirke og sogn. Ved fløjens genopsætning blev dokumentet, gengivet i Hejmdal 8. dec. 1950, lagt tilbage, ledsaget af en tilsvarende tidsbetragtning for året 1950. [21] Note 16, under året 1919. [22] SJyAarb. 1941, p. 4. [22a] Inventarium 1765, i Brede præstearkiv: 1722, 1753—1894. Forskellige akter. [23] SJyAarb. 1941, p. 2. [24] Brede præstearkiv: 1722, 1753—1894. Forskellige akter. [25] Brede præstearkiv: 1898—1917. Kirkeregnskabsbog. [26] Danmarks Billedhuggerkunst, 1950, p. 114. [27] LA. Åbenrå. Amtsarkiv: 3. v. Stemanns arkiv. Kirke-, skole- og konsistorialsager nr. 36 b. — Ved nedbrydningen af det gamle stoleværk fandtes to navne: Laust Brodersen Brede im Jahre 1829 den letzten Juli og Hendrik Pedersen Stor Darum 30. 7. 1829, samt vers: Wer glücklich leben will, der lebe so wie ich, etc. [28] Løgumkloster visitatorialsager: 1723—1828. Betr. Breder Kirchenstühle. [29] Meddelt af provst J. Holdt. [30] Tønder kirkevisitatorium: 1861—71. Visitatorialsager etc. [31] Note 16, under året 1893. — Den i regnskaberne fra 1610 ff. (note 12) nævnte udgift til »Orgemesteren« i Løgumkloster henviser til et lønbidrag til klosterkirkens organist. [32] Jens Holdt: Et Mindebillede etc. [33] Jfr. regnskabet for året 1725 (note 15). [33a] Trap IX, 352. [34] Sml. Sønderjydsk Maanedsskrift 2. årg., 1925—26, p. 112; jfr. note 32. [35] Kronikken har navnet Andresen. [36] Indskriften suppleret efter afskrift ved provst J. Holdt.

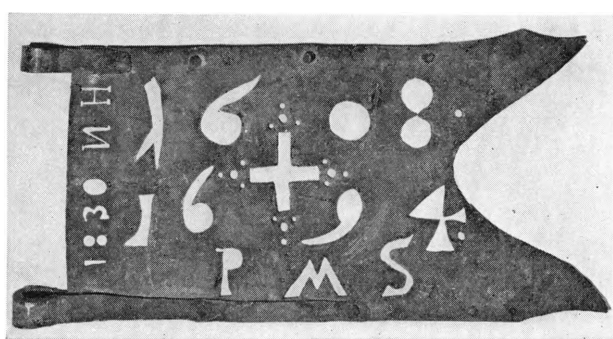

Fig. 15. Brede. Vindfløj 1608 (p. 1490). N. E. 1955